



І в а н Л и с и й  
ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ  
❖ К И Є В О -  
М О Г И Л Я Н С Ь К О Ї  
А К А Д Е М І Ї ❖  
Т А Ї Ї Ф І Л О С О Ф І Ї:  
П О Л Ь С Ь К А  
❖ П Р И З М А  
Б А Ч Е Н Н Я ❖

**ПОЛЬСЬКІ** дослідники долі

та спадщини Києво-Могилянської академії не ставили під сумнів її європейськість. Історик Олександр Яблоновський – автор солідної монографії «Akademia Kijowsko-Mohylanska», виданої сто років тому в Кракові, – дав своїй книзі симптоматичний підзаголовок: «Історичний нарис на тлі загального розвитку *західної* цивілізації на Русі». Виділене мною «західне» прочитується тут двояко: з одного боку, як європейське (західноєвропейське); що правда, внесок КМА в утвердження європейського на східних кресах Польщі здається авторові монографії мінімальним. І все ж він, беручи слово в полеміці навколо порушених у його книзі проблем і прагнучи уточнити свою позицію, стверджує, що Києво-Могилянська академія реалізувала «вихід західноєвропейської культури за її природні межі» що її «довговічність і слава» були гарантовані закладеною в ній П. Могилою «паростю західної культури»<sup>2</sup>. З іншого боку, західне витлумачується і

<sup>1</sup> Jablonowski A. W sprawie «Akademii Kijowsko-Mohylanskiej» // Kwartalnik Historyczny. — 1902. — Roczn. XVI. — S. 552.

<sup>2</sup> Там само. — S. 559.

як польське; його впровадження, на думку О. Яблоновського, становить чи не головний сенс функціонування академії як освітнього осередку на всіх етапах її історії, за винятком хіба що заключного — другої половини XVIII ст.

Це друге тлумачення, суб'єктивно ближче польському історикові та суттєвіше для нього, викликає сумнів уже тому, що навіть у згаданій книзі польське більш-менш переконливо експліковане як канал європейського впливу на КМА, як посередник-адапатор у європейсько-українських міжкультурних взаєминах<sup>1</sup>. Адже нічого власне польського у змісті освіти, реалізованому в академії, не було. І при іншій нагоді О. Яблоновський формулює це досить виразно, стверджуючи, що латино-польський (власне, йдеться про латино-польськомовний. — • 1. Л.) характер Академії робив її подібною до всіх інших колегіумів Речі Посполитої, завжди західноєвропейських<sup>2</sup>.

Ще раз звертаючись до зазначеної польськості, дослідник бере до уваги недостатню етнічну окресленість польської культури, котра на початках її взаємодії з «руською» «дрімала ще у дитячому сні»; польська культура ступала на «руські» землі «не у власній виразній постаті, якою тоді ще й сама не володіла, а в латинській, західноєвропейській, чи не всеєвропейській. Кожне європейське суспільство, розвиваючись тоді цивілізаційно, мусило їй піддатись; піддалась цій латинській культурі і втягнута Польщею та Литвою до плетива західноєвропейської системи Русь» (115).

І як би відтак не намагався О. Яблоновський применшити культурно-цивілізаційну іррадіацію КМА в навколишню малоруську стихію, котра, як йому здається, лише омивала її неприступні береги, він все ж мусить визнати, що саме завдяки Академії не вдалося прищепити київській публічності ту бездумну ненависть до всього іноземного, яку тоді систематично підтримували в Москві (див. 190). Адже на «малорущизну» Києво-Могилянська академія впливала, «поширюючи західну цивілізацію» (247).

Але й тут західне в О. Яблоновського включає польське; він вважає за потрібне наголосити, що поширювана Академією польська культура не сполонізувала Україну, а захистила її від втрати відчуття загрози своєї малоруської етнічності з іншого боку<sup>3</sup>. Втім Щоразу констатує, що КМА була «латино-польським освітнім осередком» (88). Та ще раз варто наголосити: ототожнення захід-

<sup>1</sup> До речі, варто дослідити, чи різка мінімізація польського впливу на Україну була зумовлена тільки втраченою державністю Польщею і відходом більшості українських земель до Росії, а чи й потребою української суспільності в безпосередніх культурних зв'язках із Західною Європою, в неадаптованому європеїзмі.

<sup>2</sup> Див.: Jablonowski A. Akademia Kijowsko-Mohylanska. — Kraków, 1899—1900. — S. 2. Далі посилання на цю книгу даються в тексті: цифра в дужках вказує на сторінку монографії А. Яблоновського.

<sup>3</sup> Див.: Kwartalnik Historyczny. — 1902. — Roc. XVI. — S. 566.



ного з польським, коли йдеться про вплив Академії і тим самим про зміст здійснюваної в ній освіти, не має достатніх підстав: всеєвропейська латина служила універсальним одягом для такого ж, по суті, всеєвропейського освітнього змісту. Та ж латино-європейська модель освіти реалізувалась і через польську мову, яка використовувалась у КМА разом з латиною як мова викладання.

Та суттєвішою, мабуть, є та обставина, що Києво-Могилянська академія виникала, розвивалась і функціонувала в полі іншої, ніж польсько-католицька, етно-конфесійної культури, яка викристалізувалась зрештою в культуру українського бароко. До речі, згадана польська «вчена» мова була літературною мовою цієї культури так само, на тих же засадах, що й «усеєвропейська» латина і тогочасна (XVII – XVIII ст.) українська книжна мова, яку О. Яблоновський характеризує як «лінгвістичну слов'янську амальгаму» (183). Справді, створена на т. зв. церковнослов'янській основі під помітним впливом живого народного мовлення, що постійно зростав, як визнає і сам О. Яблоновський (див. 183), латинської і польської мов, вона була своєрідним «койне», але не міфічним, а реальним, працюючим. Саме про неї йшлося в королівському привілеї 1609 року, котрим було дозволено в уніатському колегіумі м. Володимира-Волинського навчати «мовою грецькою, латинською, словенською, польською і *руською*»<sup>1</sup>. Варто додати, що – попри церковний та адміністративний тиск – це «койне» утрималось в Російській державі до кінця XVIII ст.



Звісно, певні підстави для розгляду КМА в системі польського шкільництва віднайти можна, і це роблять О. Яблоновський, А. Карбов'як, Ю. Лукашевич та ін. Але й самі вони не заперечують, що Академія готувала опонентів для католицько-польської культури, що вона ставила чоло польсько-католицькій культурній експансії. Щоправда, О. Яблоновський, не заплісуючи очей на цю обставину, не акцентує її. Більше того, він не схильний визнати суб'єктну позицію Академії в міжкультурній взаємодії. Коли прямо поставити питання про те, чим була Академія під цим кутом зору: пасивним об'єктом польсько-європейського впливу, його каналом чи суб'єктом в міжкультурній комунікації, то автор монографії «Akademia Kijowsko-Mohylanska» відповідав: посередницею. І виявилась вона в такій позиції тому, що латино-польський характер уподібнював її до решти західноєвропейських (так в автора. – І. А.) колегіумів Речі Посполитої, а русько-православний характер робив її взірцем для новопосталих – в т. ч. і на далекій півночі – православних релігійно-навчальних закладів<sup>2</sup>. В іншому місці польський історик ще більше применшує

<sup>1</sup> Цит. за: Якобенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 171.

<sup>2</sup> Див.: *Kwartalnik Historyczny*. – 1902. – Roz. XVI. – S. 552.

значущість КМА, стверджуючи, що вона — всього лише відлуння католицьких польських академії на околицях цивілізованого світу Європи (див. 247). Але, як бачимо, й тут не ставить її поза межами Європи.

Доречно поставити запитання: у чому ж вбачали польські дослідники європейськість киево-могилянської освіти й філософії? Йдеться передусім про освіту, в т. ч. й філософську, а не про науку, оскільки, скажімо, О. Яблонівський переконаний, що Києво-Могилянська академія «Для науки ... нічого не зробила, жодної галузі знання не просунула вперед..» (245). Ступінь категоричності цього твердження рівний мірі його помилковості. Але очевидно ця рівність стала тільки недавно.

Коли відповідати гранично стисло, то ця європейськість розкривається тут як схоластицизм. І, за діючою в тодішньому середовищі дослідників логікою оцінювання, те, що могло здаватися виключно компліментарним, обертається ледь не інвективою. Звинувачувальна семантика посилюється тим, що О. Яблонівському так витлумачена європейськість видається не дуже «свіжою». Адже він наголошує, що Європа на той час уже давно почала рвати пута схоластицизму (див. 97). Звідси й напрошується висновок, що вірна схоластиці Києво-Могилянська академія та її філософія можуть пишатися хіба що європейськістю вчорашнього дня.

Навіть приймаючи не зовсім справедливу, з погляду сучасної історії філософії, формулу «пута схоластики» (не менш популярним донедавна був і вираз «гніт схоластики»), слід нагадати, що критика схоластичної традиції була започаткована не «всією», а позаакадемічною інтелектуальною Європою. Та й започаткування філософської критики цієї традиції, і остаточно, як здавалося, розставання з нею в Європі відділені тривалим часовим інтервалом. А коли О. Яблонівський скрушно констатує, що виразно орієнтована на поширену в Європі середньовічну схоластичну традицію КМА звільнюється від її впливу надто пізно (див. 245), У другій половині XVIII ст., то не забуваймо, що й у найдавнішому польському університеті — Ягеллонському — від схоластичної системи почали відмовлятися з 1778 р. (це рік початку реформування Г. Коллонтаєм філософської освіти в університеті), а схоластична традиція протрималась у католицьких університетах Західної Європи до самого кінця XVIII ст. Між іншим, сучасний американський послідовник А. Вітгенштайна С. Кевел нарікає на те, що і в середині XX ст. в католицьких коледжах США продовжували штудіювати Арістотеля й Аквіната<sup>1</sup>.

Тому намагання історика польського шкільництва Ю. Лукашевича видати схоластику за неспростовне свідoctво відставання



освіти Речі Посполитої від європейської освіти<sup>1</sup> не має належних підстав. У даному випадку радше небезпідставно говорити про синхронність, а не про відставання.

Крім того, вимагає уточнення й акцент О. Яблоновського на *середньовічній схоластиці* як взірці для киево-могилянських філософів. Адже аналіз позицій І. Кононовича-Горбацького, І. Гізеля та інших професорів КМА спонукає нас вести мову про розвиток, осучаснення схоластичної традиції, а саме про так звану другу схоластику (на це свого часу звернув увагу Д. Чижевський), утверджувану в Португалії та Іспанії XVI – XVII ст. Ф. Суаресом та іншими мислителями єзуїтського кола. Адже саме з легкої руки єзуїтів заснована на другій схоластиці як філософії освіти освітня модель поширилася спочатку в католицьких, а відтак і в протестантських європейських школах, у т. ч. на обширах Центральної та Східної Європи.

Щоб продовжувати аналіз трактування польськими дослідниками європейськості киево-могилянської освіти й філософії як схоластичної, треба констатувати, що термін «схоластика» в цьому контексті фігурує у двох, щоправда, виразно не експлікованих, скажімо О. Яблоновським, значеннях. Частіше – в широкому: як церковно-шкільна, університетська філософія, адаптована до освітніх завдань, а тому позначена константністю змісту, ґрунтованого на класичних текстах, і його системагізованістю, нормативною модальністю і більшою чи меншою дистанційованістю від безпосередніх минулих життєвих реалій; водночас це й відповідна філософія освіти, в телеології якої домінує прищеплення логічної вправності й методичності мислення. Керуючись таким чи близьким до цього тлумаченням, наголошуючи несхвальні, осудливі моменти в ньому, О. Яблоновський привертає увагу до нездатності схоластичної освіти корелювати з науковим пошуком, до того, що вона привчає схилитися перед авторитетами, притлумлює дух критики й аналізу.

Рідше термін «схоластика» фігурує в аналізованому контексті у своєму вужчому, спеціальному, історико-філософському значенні – як домінуюча традиція середньовічного філософування, розвинута в нових умовах Ф. Суаресом та єзуїтами і трансформована в неотомізмі, традиція, заснована на примиренні філософії та релігії через розрізнення і дистанціювання їх методів. І в цих випадках обговорюваний термін набирає негативного оцінного забарвлення. Адже смисловий наголос тут падає на теолого-метафізичний характер схоластичного філософування, яке, звісно, не

<sup>1</sup> Див.: *Lukasiewicz J. Historia szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskim.* — Т. 1. — Poznań, 1849. — S. 54–55. Між іншим, цей автор, обговорюючи систему викладання в давній Краківській академії, поставив схоластику в один ряд з «астрологічною маячнею» (Див. там само. — С. 49–50).



здатне витримати проміння позитивістських прожекторів. А саме до такого світла звикли польські дослідники, про яких тут іде мова.

Показовими в цій площині є міркування автора двотомної праці «Dawna Polska» Адріана Кжижановського, який бачить у схоластиці тривалу хворобу людського розуму. Адже, наголошує дослідник, ґрунт схоластики становлять метафізичні розумування, альтернативні щодо позитивного знання. Згубність єзуїтської схоластичної освіти А. Кжижановський вбачає в тому, що вона спирається на схоластичну філософію, в якій метафізика Арістотеля поєднана з теологією під омофором одкровення<sup>1</sup>. Як бачимо, схоластиці тут опонують, керуючись модними тоді позитивістськими настановами. Ними ж, до речі, керувались і всі українські видатні діячі, що критикували Києво-Могилянську академію за схоластичність і тим самим недооцінювали її освітню, загальнокультурну й наукову вагу: це М. Драгоманов, П. Куліш, М. Сумцов, І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, М. Возняк. Між іншим, відлуння тих оцінок знаходимо в середовищі українських дослідників і нині. Ось як оцінює діяльність П. Могили в освітній сфері В. Потульницький: «...від реформаційних течій він повернув до латинської середньовічної схоластики; замість того, щоби вести українську школу і письменство до нової європейської науки, представлені тоді, головним чином, німецьким протестантизмом, Могила надовго прикував їх до схоластичних католицьких зразків»<sup>2</sup>. Щоправда, далі цей автор пом'якшує — на жаль, не дуже переконливо — осудну тональність, стверджуючи, що наука в КМА, незважаючи на схоластичність (?), послужила доброю підготовкою до сприймання нових філософських течій<sup>3</sup>.

Зазначене прирівнювання європейськості киево-могилянської освіти і філософування до схоластичності і тим самим явне або імпліцитне приниження такої європейськості викликає чимало застережень чи й заперечень.

Мабуть, не варто спеціально зупинятися на тому, що схоластика не може бути визнана породженням виключно західноєвропейської культури. Достоту, батьком схоластики був «останній Римлянин» Боецій, а вершиною її — Аквінат. Але причетні до становлення схоластичної філософії і візантійські мислителі, зокрема популярний у думці давньої України і серед киево-могилянських філософів І. Дамаскін.

Суттєвіше зазначити що й оновлювана в XVI-не була гомогенною. У ній, крім консервативної, підпоряд-



<sup>1</sup> Див.: Krzyżanowski A. Dawna Polska. Cz. 2.— Warszawa, 1857.— S. 302—303.

<sup>2</sup> Київська старовина.— 2001.— № 1.— С. 5.

<sup>3</sup> Див. там само.

кованої контрреформаційним настановам і домінуючої в університетській освіті, була і співзвучна з переломною добою лінія пов'язана з традицією номіналізму Паризької школи, з ідеями Оккама і відкриття до нових віянь. Хоча вона, як і неоплатонічна традиція, виявилась поза стінами університетів<sup>1</sup>, все ж філософське життя і тієї епохи не було розділене непроникними перегородками. Та й прийняті тогочасною вищою школою Ф. Суарес і езуїтські мислителі, на відміну від домініканців, хоча й дотримувалися консервативної лінії, не цурались нових підходів та поглядів; на думку С. Подокшина, «друга схоластика виявила довіру сучасному природознавству»<sup>2</sup>. Її вплив на професорів філософії Києво-Могилянської академії сприяв помітній відкритості позиції найвпливовіших серед них, толерантному ставленню могилянців, скажімо, до ідей гуманізму і Просвітництва, засвоєння ними елементів емпіризму і фізикалізму.

Ще суттєвішою, очевидно, належить вважати таку обставину, що становлення і діяльність киево-могилянського наукового й освітнього осередку точилися в дуже своєрідному контексті барокової культури. А їй, як відомо, притаманне прагнення до синтезу минулого й сучасного, світського й релігійного, раціонального і містичного, питомого й запозиченого. Філософія киево-могилянців – історично перший варіант професійної української філософської думки – становила самосвідомість культури українського бароко. Тому в ній схоластичні традиції, змодифіковані згідно з природою культурного цілого, поєдналися з елементами ренесансної, реформаційної, контрреформаційної, ранньопросвітницької думки, і ці останні елементи європейського походження у її складі не були випадковими запозиченнями чи треторядними компонентами. Це переконливо продемонстровано в недавніх працях В. Нічик, І. Захари та інших українських істориків філософії<sup>3</sup>.

Обговорюючи синтезуючі інтенції барокової думки, В. М. Нічик наголошує: «Киево-Могилянська академія, заснована в добу кризи середньовічних критеріїв очевидності істини й не відкидаючи їх радикально, орієнтувала своїх вихованців на поліфонізм у виборі стратегій мислення, а отже й на шлях модерної науки і



<sup>1</sup> Див.: *University in Early Modern Europe (1500—1800) // A History of the University in Europe. Vol. II.*— Cambridge University Press, 1996.

<sup>2</sup> *Отечественная философская мысль XI—XVII веков и греческая культура.*— К., 1991.— С. 308.

<sup>3</sup> Див.: *Нічик В. Києво-Могилянська академія і німецька культура.*— К., 2001.— С. 5—22; *її ж. Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії.*— К., 2002.— С. 3—13; *Захара І. С. Академічна філософія України (XVII—I пол. XVIII ст.).*— Л., 2000; *Козончук С. Схоластична традиція та українська філософія пізнього середньовіччя // Philosophia prima: метафізичні питання.* Вип. 1.— К., 1998.— С. 56—79.



філософи з притаманними їм засобами пізнання, аргументації і доведення»

Варто спеціально звернути увагу на щойно зазначену модифікацію схоластичної традиції в контексті барокового киево-могилянського філософування з його дедалі виразнішим націленням на синтез. Ця традиція видозмінювалась тут настільки суттєво, що деякі історики філософії, зокрема Я. М. Стратій, сьогодні актуалізують думку Д. Чижевського про *барокову схоластику*. У ній раціоналізм середньовічного формату поєднувався з неоплатонічними віяннями, а традиціоналізм — із відкритістю новому<sup>2</sup>. Останнє, серед іншого, виявлялося у ще серйознішому, ніж це було в суаресівській другій схоластичній, зацікавленні натурфілософською проблематикою.

І. Захара тлумачить згадане поєднання як «компроміс схоластичної традиції і нових світоглядних установок та ідей»<sup>3</sup> (курсив мій. — / А.). Проте аргументованішою видається вже зазначена позиція В. Нічик, пов'язана з концептом барокового синтезу<sup>4</sup>; вона корелює з поняттям барокової схоластики.

Прорахунок — і то принциповий — польських дослідників, про яких тут мовиться, полягав якраз у тому, що вони не брали до уваги бароковий характер культури, в контексті якої реалізовувалось киево-могилянське філософування і здійснювалась академічна освіта. Разом з тим О. Яблоновський, як і більшість його українських сучасників, успадкував упереджене ставлення до середньовічної філософії та її, за Е. Панофським, *mental habit* схоластики. Без додання цієї тривалої упередженості, закріпленої і посиленої позитивістськими настановами, неможливо зживати стійку оскаржувальну семантику в розмовах про киево-могилянську схоластику, відлуння якої подекуди відчутні й нині. Але ж становлення в Україні професійної філософії з виробленою дисципліною мислення, з точністю, визначеністю, систематичністю і разом з тим гнучкістю теоретичної думки поза схоластичним вишколом навряд чи було б можливим.

Навіть критично налаштований щодо схоластики О. С. Лаппо-Данилевський, який інкримінує їй, головним чином, забуття практичної філософії, не може не визнати, що схоластична думка розвивала субтельний розум, в т. ч. формальні прийоми

<sup>1</sup> Нічик В. Києво-Могилянська академія і німецька культура. — К., 2001. — С. 16.

<sup>2</sup> Дяв: Стратій Я. М. Філософія в Києво-Могилянській академії // Київ в історії філософії України. — К., 2000. — С. 78—82.

<sup>3</sup> Захара І. С. Академічна філософія України (XVII—I пол. XVIII ст.). — С. 8.

<sup>4</sup> Дяв: Нічик В. Цит. праця. — С. 20.



мислення, без яких свідомо й послідовна мислительна робота неможлива<sup>1</sup>.

Отже, сьогодні зрозуміло, що схоластика — не якась виразка на тілі філософської культури, відтак і виключно осудний феномен, а необхідний етап розвитку теоретичного мислення, законотвірної стадії розгортання європейської філософської думки. Тож постала виразна однобічність тверджень про «пута схоластики» чи «схоластичний гніт». У схоластичному вишколі професорів Києво-Могилянської академії справді можна бачити вагомий доказ європейськості КМА як освітнього й наукового осередку. Але навряд чи виправдана редукція цієї європейськості до схоластичності. Коли рахуватись із неабиякою загальнокультурною вагою Академії, з низки причин знехтуваною її польськими дослідниками, то продуктивнішим типологічним окресленням мала б тут слугувати бароковість.

Оскільки ж мовиться про культуру *українського* бароко, то стосовно Києво-Могилянської академії це не запозичена, привнесена європейськість, а участь України — нехай із певною втратою історичного темпу — в загальноєвропейських культурних процесах.



<sup>1</sup> Див.: Липпо-Данилевский А. С. История русской общественной мысли и культуры. XVII—XVIII вв.— М., 1990.— С. 62. Принагідно можна зазначити, що здобутий в процесі підготовки цієї розвідки досвід ще раз підтверджує: інтерпретація одних і тих же постатей та явищ визначається загальним підходом дослідника, а то й мірою його упередженості. Так, для О. Яблоновського навіть такий новатор, як Т. Прокопович, перебував у полоні схоластики, оскільки 1708 року підготував підручник *Philosophia Aristotelico-scholastica* (див. 211), тоді як Липпо-Данилевський схильний бачити в тому ж Прокоповичеві рішучого борця із схоластикою (див. цит. працю.— С. 81).